

**Маннайгы кылаас оѳотугар төрөөбүт
тылынан хоһоону нойосуус үөрэтии ньымата**

Бэлэмнээтэ: П.И.Яковлев аатынан
Амма-Наахара орто оскуолатын
алын кылааһын учуутала
Александрова Сардана Степановна

Иһинээбитэ

1. Кириитэ
2. Маһнайгы кылаас оҕотугар хоһоону өйгө үөрэтии табыгастаах ньымалара
3. Маһнайгы кылааска хоһоону өйгө үөрэтии этаптара.
4. Түмүгэ
5. Туһаныллыбыт литература

Кириитэ

Актуальность. Билигнни кэм оџолорун кэтээн көрдөххө, олох кыра саастарыттан телефон «доџордоох» буолаллар. Кинилэр үксүн интернет нөнгүө билиини-көрүүнү ылаллара элбээтэ. Ол иһин кэнники сылларга сахалыы сатаан сааһылаан сангарбат оџолор оскуолаџа кэлэллэрэ үксээтэ. Оџолор төрөөбүт тылларын саппааһа быстар дьаданы, этиини сатаан сааһылаан эппэттэр. Нуучча, атын да араас омук тылын кыбытан сангарар буоллулар. Ол түмүгэр төрөөбүт тыл уруоктарыгар үгүс ыарахаттары көрсөр буоллулар. Олортон биирдэстэрэ төрөөбүт тылынан хоһоону өйгө үөрэтии буолар.

Сыала: Маннайгы кылаас оџотугар төрөөбүт тылынан хоһоону өйгө үөрэтии табыгастаах ньыматын үөрэтии, ырытыы.

Соруктара:

- төрөөбүт тылынан өйгө хоһоону үөрэтии этаптарын үөрэтии, ырытыы;
- хоһоон тылын көмөтүнэн оџо тылын байытыы, чуолкайдык сангарары ситиһии;
- үөрэтиллэр айымньылар ис хоһоонноругар олоџуран презентациялары онорон, уруоктарга туттуу.

Чинчийии объега: хоһоону өйгө үөрэтии табыгастаах ньымаларын үөрэтии, ырытыы.

Чинчийии предметэ: хартыыналар көмөлөрүнэн хоһоону өйгө үөрэтии.

Сабаџалааһын: маннайгы кылаас оџотугар хоһоону нойосуус үөрэтии табыгастаах ньыматын туттан үөрэттэххэ, оџо хоһоону үөрэтэртэн салгыбат, тылын баайа кэнгиир, өйгө тутар дьөџура, чуолкайдык сангарара сайдар.

Маннайгы кылаас оџотугар хоһоону өйгө үөрэтии табыгастаах ньымалара

Уус-уран литература оџону кыра сааһыттан ийэ тыл эйгэтигэр киллэрэр, иитэр - үөрэтэр сүрүн хайысха. Ийэ тылынан тылламмыт оџо ис айылгыта бөџөргүүр, иэйиитэ уһуктар, тулалыыр эйгэни ылынымтыа, аһаџас буолар. Онон кыра кылааска ааџыы уруогар оџо уйулџатын, иэйиитин уһугуннарыыга, айымньыны кини ыырыгар киллэриигэ ураты болџомто ууруллуохтаах. Иэйии уһуктубут, санаа кэлбит буоллаџына, айымньыны ааџыы, ырытыы, айымньыга тирэџирэн эгэлгэ ньымаларынан үлэни тэрийии көдүүстээх буолар. Оџо уйулџата уһуктубут буоллаџына, тыла, саната тахсымтыа, дьайыылар толкуйдаах, айар кэрингнээх буолаллар, ол аата кини иэйиитэ, толкуйа биир кэлим буолуута ситиһиллэр.

Оџо үөрэџи ылыныыта өйгө тутар сатабыла төһө сайдыбытыттан улахан тутулуктаах. Аныгы кэм үөрэнээччитэ наһаа элбэх информацияны өйүгэр хатыан наада. Онтон өйүгэр хатыыр сатабыла сайдыбатах оџо үөрэџэр ыарырџатар. Улуу нуучча педагога Константин Дмитриевич Ушинский эппитинэн «Учите ребенка каким-нибудь неизвестным ему словам – он будет долго и напрасно мучиться, но свяжите двадцать таких слов с картинками, и он их усвоит на лету». Ол иһин учууталлар оџо үөрэнэригэр табыгастаах ньымалары буларга дьаныһан туран үлэлэһэллэр. Онтон хоһоон үөрэтиитэ өйгө тутар дьөџуру, тылы байытарга, оџо чуолкайдык санарарын ситиһэргэ биир табыгастаах үлэ көрүнгэ буолар.

Умсугуйан хоһоону ааџар оџо өйө - санаата сайдыылаах, билиилээх, көрүүлээх буолар. Хоһоону уус –ураннык, дорџоонноохтук ааџыы төрөөбүт тылга тапталы инэрэр. Саха суруйааччыларын хоһооннорун, айымньыларын үүнэр ыччакка тарџатар, оџо өйүгэр - санаатыгар инэрэр, төрөөбүт тылга тапталы иитэр сыаллаах.

Маны таһынан, хоһоону өйгө үөрэтии туһата олус улахан: оџо билиитин

ханатар, өйгө тутар дьобурун сайыннарар, тылын саппааһын байытар, чуолкайдык санарары сайыннарар. Хоһоону оонньуу курдук үөрэтии маннайгы кылаас оботун олус кэрэхсэтэр, тыыннарын, артикуляцияларын, дикцияларын сайыннарар, араастаан интонациялаан аафарга көбүлүүр. Обо аафар хоһоонун ис суолтатын өйдүүр буолуохтаах. Мээнэ механической үөрэтии обону сайыннарбат. Тиэкиһи хаста да абыллыахтаах, ис суолтатын ырытыллыахтаах. Обо чуолкайдык санарарын ситиһэр үлэ ытыллыахтаах.

Уйулба үөрэбэ этэринэн маннайгы кылаас оботугар көннөрү тылынан кэпсиридээбэр, хартыына көмөтүнэн сананы арыһар ордук тийимтиэ буолар. Бу кэмнэ обо өйүгэр онорон көрөр дьобура, обо болбомтото, өйгө тутар дьобура ситэ сайда илик буолан, көрдөрөн үөрэтэр ньыманы туттар табыгастаах.

Хоһоону үөрэтиигэ үгүс ньымалар баалларыттан, ордук сөбүлээн туттар ньымам, хартыына көмөтүнэн хоһоону үөрэтии. Обо хартыынаны уонна суруллубут хоһоону көрө олорон, көрбүтүн өйгө тутар уонна истибитин өйдүүр сатабыллара сайдаллар. Бу ньыма «мнемотехника» диэн ааттанар, грек тылыттан тылбаастаатахха «өйгө тутуу сатабыла» диэн.

Мнемотехнология суолтата:

- Обо ситимнээхтик санарарга чэпчэкистик үөрэнэр;
- Обо толкуйдуур дьобурун сайыннарар;
- Обо хоһоону түргэнник өйгө тутарыгар көмөлөһөр.

Бу технология уратыта диэн манна айымньы ис хоһоонунан хартыыналар бэрээдэгинэн бэриллэллэр. Обо ойууну көрө олорон айымньыны өйүгэр хатыыр. Мнемотаблицары, мнемоквадраттары, мнемодорожкалары туттар олус табыгастаах. Мнемоквадрат – бу биир хартыына, обо бу хартыынанан сана тылы билиэн сөп, тыл ситимин оноруон сөп. Буукубаны үөрэтэргэ эмиэ туттуохха сөп. Мнемодорожка – бэрээдэгинэн ууруллубут хартыыналар. Бу хартыыналары ситимнээн обо көрөн олорон, кэпсээн онорон таһаарар. Мнемотаблицалар – бу хоһоон, кэпсээн бүтүн ис хоһоонунан оноһуллубут ойуулар.

Мнемотаблицалар хоһоону өйгө үөрэтэргэ олус табыгастаахтар. Бу хартыыналар оҕо интэриэһин тардаллар, айымньы ис хоһоонун ылынарыгар олус көмөлөөхтөр, ол иһин оҕо хоһоону үөрэтэрэ быдан түргэтиир.

Үлэ чэпчэкиттэн ыараан иһэрэ оҕо сайдарыгар көмөлөөх. Маннайгы кылаас оҕото ааҕа илик кэмигэр, суруга суох өгнөөх хартыыналары туттуохха сөп. Оҕо улаатан истэҕин аайы маннык хартыыналары айымньынан бэйэтэ онорорун ситиһиэххэ сөп, хартыыналар схема курдук судургутун ойууланаллара ордук. Хоһоонунан ойуулары айа олорон, оҕо айымньы ис хоһоонун үчүгэйдик ылынар, уйулҕата уһуктар, айар дьобура сайдар.

Хартыынанан хоһоону үөрэтии ньыматын урут нууччалыы ааҕы уруоктарыгар туттар этим. Билигин оҕолорбут төрөөбүт тылларын билиилэрэ олус мөлтөөтө, тылларын баайа дьадайда. Төрөөбүт тылларынан кэпсээни да, хоһоону да олус ыараханлык ылынар буоллулар. Ол иһин бу ньыманы төрөөбүт тылынан ааҕы уруоктарыгар туттан саҕалаабытым.

Хоһоону өйгө үөрэтии биир табыгастаах ньымата Александр Григорьевич Ривин үлэлэригэр көстөр, кини үлэтин Виталий Кузьмич Дьяченко салайааччылаах педагогтар бөлөхтөрө тупсаран, сайыннаран, бу ньыманы тарҕатан барбыттара. Уһулуччулаах педагог-новатордар А.Г.Ривин, В.К. Дьяченко хоһоону өйгө үөрэтии ньымаларыгар көстөрүнэн оҕолор хоһоону пааранан үөрэтэллэр. Ол эрээри маннык ньыманан үлэни тэрийдэххэ, саҕа ааҕан эрэр маннайгы кылаас оҕотугар ыарахан, кыаллыбат да диэххэ сөп. Онон бу ньыманы туһанан оҕо хоһоону өйгө үөрэтиитин учууталы кытары тэрийэр ордук эбит.

Маннайгы кылааска хоһоону өйгө үөрэтии этаптара

Оҕо оскуолаҕа киирэригэр бэйэтин сааһыгар сөп түбэхэр иитиилээх, дорҕоону арааран истэр дьобура, сангарар сангата сөпкө сайдыбыт, тыла-өһө ыраас буолара ирдэнэр. Былырыын маннайгы кылааска киирбит оҕолорум нууччалыы, сахалыы булкуйан сангараллара, сорохторо олох да нууччалыы эрэ кэпсэтэллэрэ, чуолкайа суохтук сангарар оҕо үгүс этэ.

Онтон оҕо чуолкайдык сангарарын ситиһэр уонна өйгө тутар дьобурун сайыннарар ньымалартан биирдэстэрэ хоһоону өйгө үөрэтии буолар. Хоһоон диэн уустаан-ураннаан тулалыыр эйгэни, ис туругу хохуйар ураты дууһаттан тахсар лирической айымньы буолар. Хоһоон ритмнээх буолан оҕо организмын барытын уһугуннаран, кыттыһыннаран, тылын аппарата сайдарыгар көмөлөһөр.

Маннай киирээт «Күһүн» диэн хоһоону олус ыараханнык, уһуннук үөрэппиһит, ол эрэри нууччалыы хоһоону бэрт улгумнук ылыналлара. Ол иһин оҕолор тылларын саппааһын байытар, өйгө тутар дьобурдарын, ситимнээн сангарар сатабылларын сайыннарар, сахалыы хоһоону чэпчэкистик ылыналларын туһуттан хоһоону чэпчэкистик үөрэтии араас ньымаларын көрдөөн барбытым. Маннайгы кылаас оҕотугар ордук табыгастаах ньыманан буолар хоһоону араастаан хамсанан үөрэтии уонна хартыына көмөтүнэн үөрэтии. Бу ньыма оҕо хоһоону улгумнук өйгө үөрэтэригэр тирэх буолар. Билинни оҕолор үксүлэрэ «телефон оболоро», ол иһин уларыа турар хартыына кинилэр болҕомтолорун ордук тардар, кэрэхсэтэр, оҕо ааҕар хоһоонун ис суолтатын өйдүүрүгэр олус табыгастаах. Ол иһин «Букубаары» үөрэтииттэн саҕалаан маннай хартыыналары үлэбэр туһанабын. Интернеттэн араас хартыыналары булар табыгастаах, ол үлэни чэпчэтэр.

Начаалынай кылааска литература ааҕыта сүрүн биридимиэттэртэн биирдэстэрэ, икки хайысханы тутуһар: уус-уран айымньыны үөрэтии уонна тылы сайыннарыы. Биридимиэт оҕо ааҕар үөрүйэбин, тылынан уонна суругунан сангатын сайыннарар сүрүн оруоллаах. Маннайгы кылааска

букубаар кэнниттэн үөрэх дьылын иккис анаарыгар төрөөбүт литератураны үөрэтии саҕаланар.

Холобур, «Литература аабыыта-1 кылаас» кинигэтин 6 сирэйигэр Михаил Тимофеев «Ийэ дойду хантан саҕаланар?» диэн хоһоонун ылан ырытан көрүөбүн.

Хоһоону өйгө үөрэтии этаптара:

1. «Хоһоону билсиһии»

Учуутал хоһоону доргуччу аабыан сөп, ол эрэри хоһоону нойосуус аахтабына оҕо болҕомтотун ордук тардар.

2. «Көмө хартыыналар»

Учуутал хоһоону хартыыналары көрдөрө-көрдөрө хоһоону доргуччу ааҕар.

3. «Хоһоон тугу кэпсирий?»

Хоһоону ырытыы, ыйытыыларга эппиэттэһин, тыл саппааһын байытыы. Учуутал ааптар тылы туттар ньыматыгар оҕолор болҕомтолорун тардар. Оҕолор поэт тулалыыр эйгэни хайдах көрөрүн, ону тылынан хайдах ойуулуурун, онто төһө кыраһыабайын, чабылхайын, чопчутун кэтээн көрөргө үөрэнэллэр, аахпыттарын ырыталлар. Билбэт тыллары ырытыыга хартыынаны көрдөрөр олус табыгастаах. Оҕолор хартыынаны көрөн билбэт тылларын бэйэлэрэ быһааран таһаараллар.

- Билбэт тылларгыт бааллар дуо? (алаһа дьиэ, тиэргэн, ача от, алаас, чаран, сиккиэр, чыпчаал, кыраныысса кирбиитэ, уруу, биһик диэн тыллары учуутал ойууну көрдөрө-көрдөрө быһаарар)
- Аҕалар тоҕо итинник эппиттэрэ буолуой?
- Оҕолор туох диэттэрий? Тоҕо?
- Эдьийдэр, бэтэрээннэр туох диэбиттэрий? Эһиги санаабытыгар тоҕо итинник саныыллара буолуой?
- Поэт санаатыгар Ийэ дойду хантан саҕаланар эбитий?

- Айымны туохха үөрэтэрий? Сүрүн санаата тугуй?
- Оҕолоор, биһиги Ийэ дойдубут төрөөбүт сирбитигтэн, олорор дьиэбитигтэн, үөрэнэр оскуолабытыттан, тулалыыр айылҕабытыттан саҕаланар. Бу барыта Ийэ дойдубут. Биһиги Ийэ дойдубутун таптыбыт уонна харыстыбыт.

4. «Чуолкайдык санарыы»

Бу түһүмэххэ оҕолор чуолкайдык санаралларыгар болҕомто ууруллар. Учуутал хартыыналаах хоһоону көрдөрө-көрдөрө хоһоону биирдии устуруоканан этэрин, оҕолор үтүктэллэр.

5. «Хоһоону өйгө үөрэтии»

Учуутал хартыыналары көрдөрөн иһэр. Хоһоон маннайгы устуруокатын этэр, оҕолор хатылыыллар. 2-с устуруоканы этэр – оҕолор хатылыыллар. 1-2 устуруоканы этэр, оҕолор хатылыыллар. 3-с устуруоканы этэр оҕолор хатылыыллар. 1-2-3 устуруокалары этэр, оҕолор хатылыыллар. Итинник хоһоону тус-туспа күпүлүөтүнэн да үөрэтиэххэ сөп, толору да үөрэтиэххэ сөп. Ол хоһоон ис хоһоонуттан тутулуктаах.

6. «Билиибитин бэрэбиэркэлэнэбит»

Учуутал хартыыналары көрдөрөр, оҕолор хартыына көмөтүнэн хоһоону этэллэр. Оҕолор хоһоон устуруокатын эппиттэрин кэннэ, хартыына аттыгар хоһоон тыллара тахсаллар.

7. «Хоһоону чинэтии»

Оҕолор хоһоону дьиэлэригэр хатылыыллар, чинэтэллэр. Маннайгы кылаас оҕотугар төрөппүт көмөтө олус туһалаах. Оҕо хоһоону чинэтэригэр төрөппүткэ оноһуллубут слайдалары ытар табыгастаах. Маннык үлэни тэрийиэх иннинэ төрөппүттэри кытары сүбэ мунньах ытыллар. Төрөппүттэргэ хоһоону үөрэтии ньыматын билсиппиннэрэр табыгастаах.

8. “Хоһоону өйтөн этии”

Оџолор хоһоону өйдөрүттэн этэллэр. Манна оџо баџатынан хартынананы көрдөрүөххэ сөп. Ол эрэри үксүгэр оџолор хартына көмөтө суох хоһоону өйдөрүттэн этэллэр. Хартынанан хоһооннору үөрэппиттэрин кэннэ, кэлин хартыналары көрдөрдүн да оџолор хоһооннорун өйдөөн кэлэллэр.

Түмүк

Оболор телефонна, телевизорга умсугуйаннар, онно баар эйгэбэ киирэн, үксүн нууччалыы сангарар буоллулар диэн үгүс төрөппүт, иитээччи, учуутал этэр. Ити аныгы үйэбит улахан кыһалбата буолла. Төрөөбүт тылынан айымньылары олус ыараханнык ылынар буоллулар, бэйэ-бэйэлэрин кытары нууччалыы, сахалыы булкуйа сангараллар.

Уус-уран литература оҕону кыра сааһыттан ийэ тыл эйгэтигэр киллэрэр, иитэр - үөрэтэр сүрүн хайысха. Саха суруйааччыларын хоһооннорун, айымньыларын үүнэр ыччакка тарбаттар, оҕо өйүгэр - санаатыгар инэрэр, төрөөбүт тылга тапталы иитэр сыаллаах.

Хоһоону тирэх хартыыналар көмөлөрүнэн нойосуус үөрэтии маннайгы кылааска олус табыгастаах. Мнемотаблицалар хоһоону өйгө үөрэтэргэ олус табыгастаахтар. Бу хартыыналар оҕо интэриэһин тардаллар, айымньы ис хоһоонун ылынарыгар олус көмөлөөхтөр, ол иһин оҕо хоһоону үөрэтэрэ быдан түргэтиир. Оҕо тирэх хартыыналар көмөлөрүнэн эрдэ үөрэппит хоһоонун түргэнник өйдөөн кэлэр эбит. Маннык хоһоону хартыынанан нойосуус үөрэтэргэ PowerPoint программаҕа 10 хоһоон оноһулунна.

Хоһоону тирэх хартыыналар көмөлөрүнэн үөрэтии түмүктэрэ:

- оҕо төрөөбүт тылынан сангарар бафатын күүһүрдэр;
- оҕону аафааччы быһыһытынан сайыннарага туһалаах;
- оҕо өйгө тутар, онорон көрөр сатабылын сайыннара;
- оҕо тылын-өһүн байытар, ситимнээх сангатын сайыннара;
- оҕо интэриэһин тардар, билэр-көрөр бафатын күүһүрдэр.

Туһаныллыбыт литература:

1. Андреева И. В. Мнемотехника как педагогическая технология в валеологическом сопровождении учащихся начальной школы: И. В. Андреева. – СПб. : 2004.
2. Артамонова Е. Г. Развитие мнемических способностей младших школьников на основе операции структурирования: Е. Г. Артамонова. – М. : 2005.
3. Поликарпова Е.М., Захарова Л.В., Флегонтова У.М. Литература аабыта. Учууталга көмө босуобуйа. -Дь.Бичик: 2014.
4. Интернет-ресурсы
https://papik.pro/uploads/posts/2023-03/thumbs/1677641815_papik-pro-p-krasivii-domik-kartinka-dlya-detei-risunok-9.png

**«Ийэ дойду
хантан
саБаланар?»
Михаил
Елисеевич
Тимофеев**

**АБаларбыт этэллэр:
-Ийэ дойду саБаланар**

**Алаһа дьыэттэн, тиэргэнтэн,
Ача оттоох алаастан...**

**Оболорбут этэллэр:
-Ийэ дойду саБаланар**

**Букубаартан, кинигэттэн,
Үрүн күннээх ойууттан...**

**Эдьийдэрбит этэллэр:
-Ийэ дойду саБаланар**

Хатын чаран сиккиэриттэн,

Хотой көтөр чыпчаалыттан...

Үчүгэйин үөрэнэр!
Оскуолаҥа киирэммит
Элбэҥи да биллибит.
Учууталбыт кэпсээнин
Чуумпураммыт истэбит.

Уруоктарга биһиги
Ааҥарга үөрэнэбит,
Сороҥор суоттуубут,
Сороҥор ыллыбыт.

Үчүгэйин оскуолам,
Сырдык, ыраас кылааһым!
Үчүгэйин үөрэнэр
Үрдүккэ тардыһар.

**Оскуолаҥа киирэммит
Элбэҥи да биллибит.**

**Учууталбыт кэпсээнин
Чуумпураммыт истэбит.**

**Уруоктарга биһиги
Ааҥарга үөрэнэбит,**

үчүгэйин үөр

Файл Главная Вставка Конструктор Переходы Анимация Слайд-шоу

5

**Сороҥор суоттуубут,
Сороҥор ыллыбыт.**

6

**Үчүгэйин оскуолам,
Сырдык, ыраас кылааһым!**

7

**Үчүгэйин үөрэнэр
Үрдүккэ тардыһар!**

Слайд 3 из 7 русский Специальные возможности: проверьте рекомендации

1

БУХАТЫЫР АТА

2

* **ТЭНИН**

Тэнин быстыабынан

3

* **Чичигинэс ингирдээх**

Чичигинэс – күүрэ сылдар

4

* **КӨНТӨС**

Көнтөс быстыабынан

5

* **Күлүмэх – наһа турган, дохсун**

Күлүмэх күүстээх

6

* **Күн Дьөнөгөй оҕото**

7

*

7

* **Дьэргэйэр – турганик хамсанар, биир сиргэ турбат.**

Дьэргэйэ оонньуу турар эбит.

8

* **Ат барахсан**

9

* **Былас – 150 см**

 Торҕо – ойуулаах, онуордаах тэнин.

Товус былас торҕо тэниннээх

10

* **Соно – харана кыһыл өң**

Соно былыт чаппарахтаах.